

Anarkismi valistuksen jälkeläisenä ja sen kriitikkona

Matti Eskelinen

Anarkismi on eräs monista valistuksen aikaisten suurten vallankumousten, Yhdysvaltojen vuoden 1776 irtaantumisen Brittiläisestä Imperiumista ja Ranskan vuoden 1789 suuren vallankumouksen, aikana kehittyneistä ja niihin jo alkumuodoissaan vaikuttaneista poliittisista ideologioista. Siinä missä muita näiden vallankumousten ja erityisesti teollisen kapitalismin ohessa syntyneitä yhteiskunnallisia filosofioita – kuten sosialismia, liberalismia ja nationalismia – on tutkittu kattavasti osana valistuksen perintöä, anarkismi on nähty poikkeuksena historiallisesti kehittyneestä ja ymmärretystä filosofiasta. Pyrin tässä artikkelissa lyhyesti osoittamaan anarkismin olevan kiinteä osa valistuksen perintöä, mutta myös valistuksen jatkuva kriitikko. Täten anarkismin suhde valistukseen on kaksijakoinen, mutta se ei suinkaan tarkoita, etteikö anarkismi juuri tällaisella suhtautumisella pyrkisi jatkamaan valistuksen kriittistä perinnettä kohti emansipatorisempaa ja tasa-arvoisempaa maailmaa ja peräänkuuluttamaan yhteiskunnallista toimintaa, joka pyrkii yhdistämään teorian ja käytännön kaikkien kannalta edullisella tavalla.

Valistuksella tarkoitetaan yleisesti ottaen noin 1700-luvulla lähinnä Euroopassa tapahtunutta filosofista, sivistyksellistä ja teknologista uudistus-aikaa, jolloin muodostuivat monet vaikutusvaltaiset ja kauaskantoiset aatteet kuten universaalit ihmisoikeudet, kansallisuusaate ja teollinen kapitalismi. Valistusta leimaa myös sen kehitysusko ihmiskunnan kykyihin saavuttaa kestävä rauha ja yleinen hyvinvointi kaikille. Valistuksen ideaalien on usein sanottu johtaneen sekä valistuksen aikana – kuuluisimmin Ranskan suuren vallankumouksen päätyminen terroriin ja lopulta Napoleonin yksinvaltaan ja sotiin ympäri Eurooppaa – että 1900-luvun aikana totalitaristisiin yhteiskunta-järjestelmiin, jotka on nähty valistuksen hybrisen ilmentyminä. Arvioijasta riippuen näiden äärimmäisyyksien voidaan kertoavan totuuden valistuksen raakuudesta tai vaihtoehtoisesti valistuksen väärinkäytöstä.

Anarkismilla tarkoitetaan tässä filosofista ja yhteiskunnallista liikettä, joka syntyi osana työväenliikettä ja oli merkittävä osa sitä erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella yhdessä marxismien kanssa. Benjamin Franks (2020, 26–30) on määritellyt työväenliikkeen osana syntyneen anarkismin keskeisten käsitteiden olevan prefiguraatio (keinojen ja päämäärien yhteneväisyys), vapaus, valtion- ja/tai hierarkioiden vastaisuus ja sosiaalinen

näkemyksistä. Nämä käsitteet vaikuttavat ryppäänä, joten anarkismia ei voida redusoida yhteen määräävään käsitteeseen kuten yleensä on ollut tapana akateemisessa filosofiassa, jossa valtionvastaisuutta on pidetty pitkälti samaa tarkoittavana anarkismin kanssa.¹

Käyn läpi aluksi yleisesti valistuksen ja anarkismin suhdetta ja sitä, kuinka anarkismin varhaisimmat ja vaikutusvaltaisimmat teoreetikot, Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Bakunin ja Pjotr Kropotkin, olivat kaikki valistuksesta innoitusta saaneita ja täten valistuksen ”jälkeläisiä”. Tosin heidän kuten monien muidenkaan näkemys valistuksesta ei ollut varauksetonta ihailua, erityisesti liittyen Ranskan vallankumouksen tapahtumiin ja lopputulemaan, vaan he pyrkivät kritiikin kautta säilyttämään valistuksen projektin yhteiskunnallisen vapautuksen sisältämän eetoksen ja suodattamaan pois valistuksen ylilyönnit, kuten rationaalisuuden kohottamisen uskonnon asemaan. Klassisten anarkistien näkemysten jälkeen siirryn käsittelemään poststrukturalismista vaikutteita saaneiden postanarkistien valistuskritiikkiä. Postanarkistit ovat 1990-luvulta lähtien tarjonneet anarkismin piirissä samankaltaista kritiikkiä suuria kertomuksia ja kaikenlaista essentialismia kohtaan kuin heidän ihannoimansa poststrukturalistit, kuten Michel Foucault ja Gilles Deleuze, jo 1960-luvulta lähtien. Postanarkismi on analoginen suuntaus 1980-luvulla kehittyneen postmarxismin kanssa. Molemmat ovat kriittisiä edustamiensa suuntauksien 1800-luvun muotoilujen totalisoivia, valistuksesta lähtöisin olevia, tendenssejä kohtaan. Pyrin lopuksi tuomaan esille, että valistus ja anarkismi ovat molemmat maailman muuttamiseen pyrkiviä projekteja, joiden tulkinta heijastelee aina vallitsevia yhteiskunnallisia suhteita ja sitä, kuinka mahdollisena muutosta pidetään. Molemmat ovat myös verrannollisia siinä, että ne ovat laajoja ja polveilevia suuntauksia, joiden monimuotoisuudelle ajoittain esitetyt yksipuoleiset näkemykset eivät tee oikeutta.

¹ Anarkismi sanana tulee kyllä antiikin kreikan kielestä ja tarkoittaa kirjaimellisesti ”ilman hallitsijaa” tai ”ilman alkua”. Siinä merkityksessä kuin anarkismi kehittyi omaksi poliittiseksi filosofiakseen 1800-luvun aikana ja myöhemmin, anarkismia ei kuitenkaan ole mielekäästä (vaikkakin tällainen on yhä varsin yleistä) redusoida hallitsemattomaan tai ”laittomaan” tilaan, taikka silkkään sekasortoon ja kaaokseen tai ns. anarkiaan. Samoin anarkismin ymmärtämisessä jonkinlaisena ultrakapitalistisena filosofiana unohtuu anarkismin kiinteä yhteys työväenliikkeeseen ja useimpien anarkismin suuntauksien vahva antikapitalismi.

Valistuksen vastaanotto klassisilla anarkisteilla²

Valistuksen kantavat ideat vapaudesta, tasa-arvosta ja rationaalisuudesta, jotka johtavat kohti yhteiskunnallista vapautumista kaikenlaisesta taikauskosta, vetosivat laajasti 1800- ja 1900-luvun alkupuoliskon anarkisteihin (McKinley 2019). William Godwin (1756–1836), jota on usein pidetty protoanarkistina, vaikutti itse sellaiseksi tunnustautunutkaan, näki valistuksen ja Ranskan vallankumouksen heijastavan omaa radikaalia poliittista filosofiaansa, jossa ihmiskunta edistyy kohti rationaalisempaa ja vapaampaa tilaa, minkä esteenä on kaikki pakottavat instituutiot kuten valtiovalta ja avioliitto (ibid., 310–311; Hirvonen 2007, 23–24).³ Godwinin voidaan ajatella vieneen auktoriteettien kyseenalaistamisen äärimmilleen valistuksen yleisen skeptismin aikana. Näin ollen Godwinin protoanarkismia voidaan pitää liberalismien kyseenalaistamisen jatkamisena eteenpäin, kuten esimerkiksi Noam Chomsky (1970/2006, 7–22) ajattelee. Hänen mukaansa anarkismi jatkaa Wilhelm von Humboldtin ja muiden valistusliberaalien perinnettä kysymällä onko valtiolla auktoriteettia – anarkistit vain eivät tyydy liberaalien kysymyksenasetteluun koskien valtion auktoriteetin rajoja. Valtion auktoriteetin kyseenalaistamisen ja kieltämisen lisäksi anarkismi, ollessaan työväenluokkainen ideologia, lisää liberalismien vapautta korostavaan filosofiaan sosialistisen tasa-arvon. Näin ajateltuna anarkismi on yhtä kuin liberalismien ja sosialismin parhaat puolet yhdistettynä.

Ranskalainen Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) oli ensimmäinen itseään positiivisessa merkityksessä anarkistiksi kutsunut ajattelija. Tällä nimityksellä hän halusi viitata suuren vallankumouksen radikaaleimpiin ryhmiin, *Sans-culotteihin* ja *Enrages*-ryhmään, joita nimitettiin halventavasti anarkisteiksi. Proudhon otti pilkkanimen omakseen, ja siitä tuli yleisesti hyväksytty termi viitata anarkisteihin, joskin tämä nimitys vakiintui vasta 1800-

² Klassisella anarkismilla viitataan yleisesti ajanjaksoon 1800-luvun puolivälistä (tärkeimpänä ajattelijana Pierre-Joseph Proudhon) Espanjan sisällissodan loppuun 1939 tai vaihtoehtoisesti toisen maailmansodan päättymiseen 1945. Espanjassa sisällissodan aikana anarkistit olivat osa tasavaltalaisia joukkoja, jotka pitivät hallinnassaan alueita esimerkiksi Kataloniassa ja Andalusiassa, joissa anarkismia harjoitettiin myös käytännössä. Espanjan sisällissodan päätyttyä fasististen kansallismielisten voittoon ja toisen maailmansodan jälkeisen kylmän sodan alettua kapitalistisen lännen ja valtiososialistisen idän välillä anarkismin vaikutus vakavasti otettuna yhteiskunnallisena filosofiana ja käytäntönä kuihtui. 1990-luvulta lähtien anarkismi on elänyt uutta nousukauttaan ollen yhtenä merkittävänä tekijänä monissa antikapitalistisissa liikkeissä Occupy-liikkeestä Elokapiinaan.

³ Ari Hirvosen artikkeli on oiva esittely anarkismin perusteista. Erityisesti sen oikeusfilosofinen tarkastelutapa, joka ottaa tosissaan anarkismin haasteen siitä, mitä on laki ja oikeus, on erityisen mielenkiintoinen ja hedelmällinen jatkokehittelyille anarkismin ja oikeustieteen suhteesta.

luvun loppupuolella. (McKinley 2019.) Proudhonin anarkistisessa yhteiskuntafilosofiassa valistuksen ja vallankumouksen henki ja sen perinnön suojeleminen ja kehittäminen eteenpäin on ilmi kaikkialla. Hän kutsui teoriaansa anarkismin ohella yhtä lailla tasavaltaiseksi ja federalistiseksi viitaten vallankumouksen aikaisiin tapahtumiin ja käytäntöihin. Hänen ajattelunsa vaikutteet olivat moninaiset, mutta erityisesti Immanuel Kantin autonomista ja rationaalista yksilöä korostava valistusfilosofia ja Auguste Comten sosiaalisia voimia ja teknologista edistystä painottava positivismi olivat erityisen tärkeitä vaikutteita. Proudhon pyrki löytämään synteetin näiden valistuksellista edistysuskoa huokuvien mutta keskenään erilaisten näkemysten, rationalismin ja empirismin, välillä. Epistemologisten ja ontologisten erojen lisäksi Kantin ja Comten näkemykset liittyvät Proudhonilla keskinäiseen ristiriitaan yksilön vapauden ja yhteisöllisen tasa-arvon välillä. Yhteiskuntafilosofisesti tämä ristiriita vastaa liberalismiin ja sosialismin välistä kiistaa, johon Proudhon pyrki vastaamaan politisoimalla ja demokratisoimalla talouden eli tuotannon piirin. Osaltaan tähän vaikutti liberalismiin puhtaasti formaali ajatus tasa-arvosta, joka jättää ulos käytännön elämän eli tuotannollisen työn piirin. Toisaalta poliittinen radikalismi vallankumoukseen tähtäävänä toimintana – mihin vallankumoukselliset pyrkivät sekä suuren vallankumouksen että Proudhonin aikaisten vuosien 1848–1849 kansannousuissa Ranskassa ja muualla Euroopassa – ei ollut Proudhonin mukaan hedelmällinen taktikka yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamiseksi. Vallankumous vaihtaa hallitsevan luokan ihmiset toisiin pitäen hallitsevan luokan paikallaan, oli se sitten monarkistista tai demokraattista, ja ylläpitää siten jakoa hallitsijoihin ja hallittaviin mahdollistaen entiseen tapaan tavallisten kansalaisten alamaisuuden ja riippuvuuden ylempien luokkien hyväntahtoisuudesta ja oikeudesta. Siksi Proudhon ehdottaakin anarkismiksi ristimäänsä yhteiskuntafilosofiaa näiden kahden vastakkaisen arvon, vapauden ja tasa-arvon, synteetiksi. (Prichard 2010; vrt. McKinley 2019, 316.)⁴

⁴ Alexander McKinley korostaa Proudhonin hegeliläisyyttä, joka ei kuitenkaan vaikuta kovinkaan syvällisesti vaikuttaneen Proudhoniin. Proudhon (1840/2008, 195) kyllä sanoo tekevänsä hegeliläisen synteetin liberaalin vapauden (hänen sanoin ”omaisuuden”) ja tasa-arvon (”kommunismiin”) välillä, mutta Alex Prichardin kattava esitys Proudhonin ajattelusta ja siihen eniten vaikuttaneista ajattelijoina korostaa vakuuttavasti Kantin ja Comten merkitystä. Hegeliin liittyen Prichard (2010, 91) huomauttaa, että Hegelin vaikutus Proudhonin aikana Ranskassa oli varsin vähäistä osaltaan senkin takia, ettei Hegeliä ollut käännetty ranskaksi kovinkaan paljon. Huomioiden Hegelin maine tuona aikana vähintäänkin Euroopan tunnetuimpana filosofina ei liene poissuljettua, että Proudhon käytti hegeliläistä käsitteistöä sen muodikkouden takia (ks. Kelley & Smith 1994/2008, xxxii, jossa annetaan viitteitä tähän suuntaan).

Anarkismin toisena perustajana pidetään venäläislähtöistä maailmankansalaista Mihail Bakuninia (1814–1876). Bakunin korosti vallankumouksen perintöä, mutta hän oli myös erittäin kriittinen sitä kohtaan erityisesti jyrkän ateisminsa pohjalta. Bakunin kritisoi erityisesti valistuksen ja vallankumouksen esikuvien Voltairein ja Rousseauin sinällään emansipatorisena näyttäytyvän ajattelun autoritäärisiä piirteitä. Voltairea Bakunin kritisoi ennen kaikkea hänen turvautumisestaan uskonnolliseen auktoriteettiin huolimatta hänen kuulusasta uskontokritiikistään: Voltairehan julistaa, että jos Jumalaa ei ole, hänet pitäisi keksiä (Bakunin 1882/2016, 21). Bakunin vastaus tähän Voltairein Jumalan tarpeellisuuden korostamisen yhteiskuntajärjestyksen takaamiseksi on, että ”jos Jumala olisi olemassa, hänet täytyisi hävittää” vapauden ja inhimillisyyden nimissä (ibid., 35). Rousseauta, jota yleisesti pidetään valistuksen aikaisena protososialistina, Bakunin (ibid., 98–99; ks. myös McKinley 2019, 309–310) suomi erityisen kovin sanoin anarkistisen valtiokritiikin valossa väittäen hänen ilmentävän ”Valtion edustajan säälimätöntä despotismia” ja ennakoiden jo teoriassa vallankumouksen taantumista Robespierren valtioterroriin. Suuren vallankumouksen henki ja sen uusintaminen säilyi kritiikistä huolimatta Bakuninille keinona kohti vapautumista kapitalismin, valtion ja kirkon hallinnan ikeestä. Tämä näkyy esimerkiksi hänen arviossaan vuoden 1871 Pariisin kommuunista, kansannoususta, joka herätti taas työväenliikkeen toiveet eloon sekä toi takaisin mielikuvat suuren vallankumouksen huumasta ja lopulta epäonnistumisesta (Bakunin 1871/1972).

Bakuninin maanmiehen ja hänen laillaan maailmankansalaisuuteen pakotettu eläin- ja maantieteilijä Pjotr Kropotkin (1842–1921) jakoi aiempien anarkistien innoituksen suureen vallankumoukseen. Hän kirjoitti myös laajan historian ja analyysin vuoden 1789 vallankumouksen tapahtumista, missä hän korosti vallankumouksen hajautettua ja ruohonjuuritason toimintaa osana vallankumouksen onnistumista. Toisaalta hän katsoi vallankumouksen taantuneen lopulta itsevaltaisen Napoleonin käsiin lisääntyneen keskusjohtoisuuden myötä. Kropotkinin Ranskan suuren vallankumouksen kriittinen uudelleentulkinta toimi samalla sekä inspiraationa että opetuksena tulevia kansannousuja varten. (Kropotkin 1893/1989; ks. myös McKinley 2019, 311–315.) Ranskan suuri vallankumous ja siinä läsnä olleet valistuksen ideat saavat Kropotkinilta suuren arvostuksen hänen aikaistensa työväenkamppailujen esikuvana, mistä ovat saaneet alkunsa niin anarkismi, sosialismi kuin kommunismikin. Ranskan suuri vallankumous on Kropotkinin mukaan näiden suuntauksien yhteinen ”äiti”. (Kropotkin 1893/1989, 579–581.)

Kropotkin argumentoi naturalistisen, evoluutioon pohjaavan etiikkäkäsityksen puolesta. Siinä keskinäisen avun (engl. *mutual aid*) merkitys eläinlajien sisällä on vähintään yhtä tärkeä tekijä evoluutiossa kuin kamppailu lajien välillä. Kropotkin, joka nojaa omiin ja muiden aikansa merkittävimpien eläintieteilijöiden empiirisiin havaintoihin, pyrkii tuomaan esille Charles Darwinin evoluutioteoriaan jo kuuluvan ajatuksen keskinäisen avun ja sosiaalisuuden merkityksestä populaatioiden ja yksilöiden selviytymiselle ja kukoistavalle elämälle. 1800-luvun loppupuolella Darwinin perinnön tulkintaa hallitsi kuitenkin sosiaalidarvinistit, kuten Herbert Spencer ja Thomas Henry Huxley, jotka pyrkivät ulottamaan Darwinin luonnontieteelliset havainnot yhteiskuntaan, esimerkiksi oikeuttamalla kapitalismin räikeän eriarvoisuuden osana luonnonvalintaa. Kropotkin kirjoittikin *Mutual Aid* -teoksensa korjatakseen sosiaalidarvinistien Darwinin ajattelusta tekemät poliittiset johtopäätökset sekä tieteellisesti virheellisinä että yhteiskunnallisesti haitallisina. (Kropotkin 1902/2006.) Kropotkinin vahvasti aikansa tieteen uusimpiin löydöksiin pohjaava moraalifilosofia peilaa valistuksen aikaista uskoa tieteen kehitykseen, jonka avulla päästään myös etiikan alalla kehittymään uskontoon pohjaavista moraaliopeista. Monien muiden aikansa radikaalien lailla Kropotkin arvosti valistuksen aikaisten ranskalaisten materialistien ajatuksia. Lisäksi hän katsoi kapitalismin perustajana pidetyn, skottifilosofi Adam Smithin sentimentaalisen moraaliteorian ennakoivan modernin tieteen saavutuksia ja täten vähentävän taikauskoisuutta ja moralismia. (Kropotkin 1890/2009.)

Edellä käsiteltyjen anarkismin klassikkojen ajatuksia (tai anarkismia yleensäkin) ei yleensä nähdä valistuksen aikaisen ja valistuksen jälkeisen republikaanisuuden eli tasavaltaisuuden radikaaleina ilmentyminä. Viime vuosina monet anarkismin teoreetikot ovat kuitenkin nostaneet esille anarkismin tasavaltaisia lähtökohtia ja vaikutteita. Historiallisen yhteyden lisäksi nykyanarkismin teoreetikot ovat pyrkineet päivittämään anarkismin ja republikaanisen ajattelun suhdetta ja esittämään, että anarkismi olisi yhteensopiva Quentin Skinnerin ja Philip Pettitin elvyttämän republikaanisen tradition kanssa. Tämä siksi, että republikaanismin keskeinen arvo, vapaus, on määritelty hallintamattomuutena (engl. *non-domination*). Tosin republikaanit, kuten Pettit, ottavat annettuna nykyisen valtiomuodon ja vahvaan omaisuudensuojaan pohjaavan kapitalistisen talousmuodon. Nämä taustaoletukset vääjäämättä vesittävät ajatuksen republikaanisesta vapaudesta hallintamattomuutena ja tekevät siitä käytännössä samankaltaisen liberalismiin kanssa, josta republikaanit ovat halunneet erottautua. Anarkistiteoreetikkojen mukaan anarkismin ja republikaanisen teorian lähentyminen olisi sekä

historiallisesti oikeutettua että teoreettisesti hedelmällistä molempien teorioiden kehityksen kannalta. (Kinna & Prichard 2019; ks. myös Prichard 2010; Adams 2019.)

Postanarkistinen valistus-anarkismin kritiikki

Postanarkismi on 1990-luvulla kehittynyt anarkismin haara, joka pyrkii yhdistämään niin sanotun poststrukturalismin ja anarkismin. Postanarkismi on täten analoginen postmarxismiin kanssa. Laajemmin nämä post-ideologiat on yhdistetty postmodernismiin ja kritiikkiin suuria kertomuksia, kuten humanismia, marxilaisuutta ja usein koko valistusprojektia, kohtaan. Postmodernismia on usein kritisoitu, ja hyvistä syistä, sen kaikkea ironisoivasta ja kollektiivisen (poliittisen) toiminnan mahdollisuuden vähättelystä. Sen on katsottu olevan myöhäiskapitalismia tai pikemminkin digitaalisen ajan kapitalismin muoto, jonka pääasiainen tuotannonala on muuttunut, ainakin rikkaassa globaalissa pohjoisessa, raskaasta teollisuudesta informaatioyhteiskuntien immateriaaliseen arvonmuodostukseen. Erotuksena kulttuurisesta ilmiöstä (postmodernismi) poststrukturalismiin liitetyt ajattelijat ovat kriittisillä tutkimuksillaan tuoneet esille ohittamattomia puolia globaalin pohjoisen filosofioiden ja historiallisten kehityskulkujen tietoisista ja tiedostamattomista synkistä puolista. Tämä kritiikki on osaltaan pätevää huolimatta sen laajemmista kulttuurisista ja yhteiskunnallisista tulkinnoista, jotka ovat osaltaan hyvinkin yhteensopivia individualistisen uusliberalistisen kapitalismin kanssa. Postanarkismin nousu 1990-luvulla pyrki tarjoamaan aikansa ”ideologian loppuun” sopivan synteisiin klassisen anarkismin, ja vähemmässä määrin myös marxismin, yhteiskunnallisesta kritiikistä kapitalismia ja valtiota kohtaan yhdistettynä poststrukturalistiseen ”suurten kertomusten” ja essentialismin kritiikkiin. Tämä kritiikki usein palautui valistuksen aikaisiin, edistyksellisinä pidettyihin arvoihin. Seuraavaksi esittelen lyhyesti kahden merkittävimmän postanarkistin, Todd Mayn ja Saul Newmanin, näkemyksiä.

Todd Mayn *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism* (1994) on postanarkismin merkkiteos ja sen ensimmäinen kattava esitys.⁵ May kohdistaa kritiikkinsä erityisesti klassisen anarkismin valistukselta perimään edistysuskoiseen ajatteluun ja redusoivaan näkemykseen (valtio)vallasta, joka on lähtökohtaisesti korruptoivaa ja josta eroon pääseminen takaisi itsessään

⁵ May käyttää postanarkismistaan nimitystä poststrukturalistinen anarkismi, mutta postanarkismi on vakiintunut termi, jolla viitataan kaikkiin postanarkistisiin ajattelijoihin ja suuntauksiin, joista osa korostaa yhteyttä anarkismiin, osa erottautumista historiallisesta anarkismista. Mayn postanarkismi sen sijaan on selvimmin yritys synteisiin anarkismin ja poststrukturalismin välillä.

yhteiskunnallisen emansipatorisen muutoksen. May pyrkii monipuolistamaan anarkismin yksipuolista kuvaa vallasta tuomalla esiin Michel Foucault'n, Gilles Deleuzen ja Jean-François Lyotardin avulla näkemyksen vallasta positiivisena, mahdollistavana voimana. Jos valta nähdään osana emansipatorista toimintaa ja sen nähdään olevan aina läsnä ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, klassisen anarkismin jyrkät dikotomiset erottelut ja vaadittu ideologinen puhtaus menettävät oikeutuksena, kun valta nähdään jonakin, jota anarkistitkin käyttävät pyrkiessään vastustamaan valtiovaltaa ja kapitalismia ja luomaan kollektiivisen vallankäytön avulla vapaisiin sopimuksiin perustuvia yhteisöjä ja yhteisjohdettuja työpaikkoja. Mayn mukaan anarkismin pyrkimykset, kuten hierarkkisten instituutioiden ja käytäntöjen purkaminen ja demokratisoiminen, ovat hyviä ja tavoittelemisen arvoisia, joten hän ei pyri kiistämään anarkismissen tavoitteiden osalta. Keinot näiden jalojen tavoitteiden saavuttamiseen nojaavat hänen mukaansa kuitenkin valistukselta perittyyn, näennäisesti tasa-arvoiseen universalismiin sekä essentialisoiviin ideaaleihin, jotka eivät kuitenkaan kestä kriittistä tarkastelua. Näkivät-pä klassiset anarkistit ihmiset perustavanlaatuisesti vapaina, kapinoivina tai sosiaalisina, niin tällainen jaottelu jättää aina jotkut ulkopuolelle, tietoisesti tai tiedostamatta. Tällöin tullaan sekä uusintaneeksi vanhoja että luoneeksi uusia hierarkioita. Siispä ajatukset ihmisten perusluonnosta pitää hylätä, jotta voidaan edetä (vaikkei sinne koskaan varsinaisesti päästäisikään) kohti anarkismin eksplisiittistä tavoitetta – hierarkioista vapaata maailmaa.

Mayllä poststrukturalismi näyttäytyy anarkismin perimmäisten arvojen ja tavoitteiden kanssa yhteensopivalta, joskin hän ilmaisee ajatuksensa poststrukturalistisin eikä klassisen anarkismin käsittein. Toinen merkittävä postanarkisti Saul Newman (2001/2007) on sen sijaan tuonut kaikkein järjestelmällisemmin Max Stirnerin (1806–1856) ajattelun osaksi postanarkismia.⁶ Newmanin mukaan Stirner oli aikaansa edellä esittäen käytännössä poststrukturalismin perusidean jo ennen Foucault'n ja kumppaneiden genealogisia ja dekonstruktivistisia kritiikkejä. Tukeutuen Stirnerin ainoaan pitempään teokseen *Der Einzige und sein Eigentum* (1845/2014)

⁶ Mckinley (2019) nostaa Stirnerin Proudhonin rinnalle valistuksen ja Ranskan suuren vallankumouksen perinnön anarkistiseksi tulkitsijaksi ja työn jatkajaksi. Syy, miksi en käsitellyt Stirneriä samassa yhteydessä muiden klassisten anarkistien kanssa, on se, että Stirnerin äärimmäinen egoismi ei sovellu erityisen hyvin Proudhonin, Bakunin ja Kropotkinin sosialististen teorioiden kanssa yhteen. Anarkistien suhtautuminen Stirneriin läpi historian on ollut moninainen ja yhä edelleen kiistelty. Stirner yleensä asetetaan individualistisen anarkismin perustajaksi ja Proudhonin sosiaalisen anarkismin vastinpariksi. Mitä tulee anarkismin ja valistuksen väliseen suhteeseen, Stirnerin merkitys on kaikkein selvimmin havaittavissa Newmanin stirneriläisen postanarkismin kautta.

Newman (2001/2007, erit. luku 3) kritisoi kaikkia rajoittavina pidettäviä periaatteita ja arvoja, sillä tosiasiasa nämä kätkevät alleen hallinnan ja pyrkivät tukahduttamaan yksilön, egon, vapaan itsensä luomisen, jonka Newman näkee Stirneriä seuraten korkeimpana arvona ja päämääränä. Stirneriläinen egoismi kritisoi kaikkea auktoriteettia ja rajoittavaa, olipa kyse konservatiivisesta moralismista, liberaalista kapitalismista tai sosialismin tasa-arvosta, minkä takia Stirnerin ajattelua on hankalaa laittaa mihinkään valmiiseen kehikkoon. Valistuksen vaikutus on selvää stirneriläisessä egoismissa sekä sen äärimmilleen viedyssä epäilyssä ja skeptisismissä että sen kritiikissä valistuksen kestävimpiä arvoja, rationaalisuutta ja vapautta, kohtaan. Rationaalisuus ja vapaus ovat ongelmallisia, koska nämäkin arvot määrittelevät egoa rajoittavasti. Egolle kaikki on ei-mitään, kuten Stirner muistuttaa sekä kirjansa alussa että lopussa (Stirner 1845/2014, xxi, 343).

Stirner on Nietzschen kaltainen armoton tekopyhyiden kriitikko. Toisaalta Stirner ja hänen ajatteluunsa vahvasti nojaava Newman pyrkivät rakentamaan uudenlaisia yhteistoiminnan muotoja. Tästä seuraa ongelma egoistille, joka rajaa jo käsitteellisesti yhteistoiminnan mahdollisuuden varsin vähäiseksi, ellei kokonaan mahdottomaksi. Stirner (ibid., 165) tyytyi viittaamaan varsin epämääräisesti egoistien unioniin, löyhästi järjestettyyn yhteenliittymään uuden yhteiskunnallisen todellisuuden ylläpitämiseksi. Newman (2001/2007), pohjautuen Stirnerin egoismiin pohjaavaan kritiikkiin, pyrkii löytämään poststrukturalistien (Foucault' sta Lacaniin) avulla politiikan tavan, joka ei palaudu essentialismiin. Lopulta Newman päätyy korostamaan kritiikin ja radikaalin avoimuuden tärkeyttä luotaessa politiikkaa ja toimintaa, joka ei jää kiinni valistuksellisen olemusajattelun ansoihin (ibid., 174–175).

Myöhemmissä kirjoituksissaan Newman on tullut lähemmäksi anarkismin klassisempaa näkemystä, esimerkiksi korostamalla vapauden ja tasa-arvon kiinteää keskinäistä suhdetta ja tärkeyttä postanarkistisessa teoretisoinnissa – Newman käyttää termiä *equal-liberty* (Newman 2011, 315). Sitoutuminen stirneriläiseen vapauskäsitteeseen on kuitenkin säilynyt: Newman (2019, 173) pitää Stirneriin vedoten vapautta ”omanlaatuisuutena” (engl. *ownness*), joka on ontologisesti ensisijaista itsensä vahvistamista (engl. *self-affirmation*) tai itsensä omaamista (engl. *self-possession*). Newman myöntää itsekkin käyttämiensä termien vaikeaselkoisuuden, mutta kyse on joka tapauksessa itsessä tapahtuvasta muutoksesta, joka ei ole riippuvainen egon ulkopuolisesta. Tällainen sisäänpäin kääntyneisyys ei kuitenkaan varsinaisesti ratkaise egoistisen vapauden yhteistoiminnan mahdollisuuteen liittyvää ongelmaa. Valistuksen rationaalisuutta korostavaan eetokseen verrattuna stirneriläis-newmanilainen ontologinen ajattelu vaikuttaa vieraalta ja lähes mystiseltä.

Valistus anarkismissa postanarkismin kritiikin jälkeen

Postanarkistinen kritiikki anarkismin valistuksellista perintöä kohtaan on otettu vastaan anarkismin teoreettisissa pohdinnoissa vaihtelevasti. Vaikka toisaalta on tunnustettu postanarkismin myönteisinä puolina sen korostamat moninaiset hallinnan muodot esimerkiksi sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyen – ”klassisten” sarron muotojen kuten kapitalismin, valtion ja kirkon ohella – on myös tuotu esiin postanarkistien usein valikoivat otteet klassisten anarkistien teksteistä, mikä antaa todellista yksipuolisemman kuvan heidän ajatuksistaan. Toisaalta postanarkistit keskittyessään lähinnä tunnetuimpiin anarkistisiin ajattelijoihin syrjäyttävät monet merkittävät ajattelijat ja toimijat, jotka haastoivat jo omana aikanaan vallitsevia sortavia asenteita ja käytäntöjä sekä anarkismin sisällä että laajemmin yhteiskunnassa – kuten anarkismin ja feminismin merkkihenkilön Emma Goldmanin (1869–1940) (ks. esim. Goldman 2011). Postanarkistit ovat myös aliarvioineet valtion ja kapitalismin merkitystä nykyisen eriarvoisuuden ja vapauden puutteen luomisessa ja asettaneet deleuzeläisen globaalin nomadin liian helposti tavoiteltavaksi malliksi, unohtaen sen olevan erittäin etuoikeutettu ja vahvasti globaalin pohjoisen asukkaiden määrittämä ja heille saavutettavissa oleva. (Esim. Franks 2007, 2008; Cohn & Willbur 2003.) Toisaalta postanarkistien, erityisesti Newmanin, voimakkaan kritiikin valistuksen rajoittavaa essentialismia ja siihen liittyvää humanismia kohtaan voidaan myös nähdä kumpuavan humanistiselta perustalta, esimerkiksi heidän korostaessaan luovuutta ja itsensä määrittelyä (Swann, 2010; Franks 2007, 134).

Usein postanarkismin kritiikin kohteeksi nostetaan Kropotkinin naturalistinen, ihmisten ja muiden eläinten sosiaalisuutta ja keskinäistä apua korostava etiikka, koska tällaisen näkemyksen ajatellaan olevan sekä epärealistisen optimistinen että rajoittavaa ihmisten vapaudelle. Tämä voi tuottaa varsin outoja implikaatioita. Kropotkinin ajattelu on paikoitellen optimisista, mutta se kuitenkin perustuu hänen tieteelliseen työhönsä, joka on saanut myös ansaittua kunnianpalautusta nykytutkijoilta (esim. Gould 1988; de Waal 2013/2014, 37–38). Erityisesti Stirneriin pohjaava postanarkismi vaikuttaa olevan vastaavasti hyvinkin pessimistisen hobbesilaista tai sosiaalidarvinistista näkemyksissään, joissa vedotaan implisiittisesti sotaan kaikkia vastaan siinä missä Kropotkinin vetoaa sosiaalisempiin, parempiin ”vaistoihimme”. Voidaan väittää, että Kropotkinin tutkimustulokset vastaavat paremmin todellista kuvaa ihmisyksilöistä ja yhteisöistä kuin Hobbesin kyynisyys sisällissotien runtelemassa 1600-luvun Englannissa. Toisekseen stirneriläinen vapauskäsitteys johtaa herkästi nollasummapeliin, jossa toisen vapaus tarkoittaa vapauden puuttumista joltain toiselta. Tällöin ei ole yllättävää, että yhteistoiminta toisten

kanssa vaikuttaa hankalalta, vaikka sen tärkeys myönnetäänkin, ainakin implisiittisesti. Vapaus ei tällöin vastaa anarkismin tai laajemmin koko sosialismin tasa-arvoista ideaalia yhdessä toimimisesta yhdenvertaisina yksilöinä, jotta perustarpeemme ja muut meille kehittyvät tarpeet ja halut tulisivat tyydytetyiksi. Yksipuolisen egoistisen halun vapauden korostaminen voi johtaa vulgaariin liberalismiin sekä hierarkioiden uusintamiseen ja pahentamiseen, eräänlaiseen postanarkistiseen etujoukkoon, joka tietää parhaiten, kuinka elää ”todella” vapaasti ottamatta huomioon rakenteellista eriarvoisuutta tuottavia instituutioita. (Franks 2007, 139.)

Postanarkismin, kuten myös muiden post-ideologioiden, voidaan myös ajatella olevan posthumanismin ilmauksia. Postanarkismin kritiikki klassista anarkismia kohtaan lieneekin parasta nähdä paikallisina kamppailuina osana suurempaa ja pitempää tarinaa siitä, kuinka valistuksen aikana suuria harppauksia ottanut humanismi ei lunastanut sille asetettuja korkeita tavoitteita ja kuinka posthumanistiset suuntaukset pyrkivät ymmärtämään tätä epäonnistumista ja jatkamaan valistuksen projektia eteenpäin, vaikka välillä erittäinkin ankaran kritiikin avulla.

Lopuksi

Tämän lyhyen katsauksen tarkoitus oli valottaa anarkismia osana valistuksen perintöä. Anarkismin suhde valistukseen on ollut läpi historian vaihteleva ja se on ollut pitkälti riippuvainen laajemmasta yhteiskunnallisesta tilanteesta: onko valistuksen perintöön suhtauduttu esimerkiksi työkaluina kohti vallankumousta, kuten 1800-luvun lopulla, vai merkkinä sittemmin epäonnistuneista ”suurista kertomuksista”, kuten 1990-luvulla. Huomionarvoista on sekä valistukseen että anarkismiin sisältyvä kehoitus tekemiseen, ajattelun soveltamiseen myös käytäntöön. Tällöin ei rohkaista vain ajattelemaan, vaan myös tekemään. Valistuksen ja anarkismin aatteet vapaammasta, tasa-arvoisemmasta ja solidaarisemmasta tulevaisuudesta ovat saaneet ja saavat yhä ihmiset kaduille ja toimimaan kohti näitä päämääriä, mikä on vahvin osoitus niiden voimasta ja jatkuvasta ajankohtaisuudesta.⁷

Turun yliopisto

⁷ Kiitos *Valistuksen perinnöt* -kollokvion järjestäjille siitä, että kollokvio voitiin lopulta järjestää koronapandemiasta huolimatta. Kiitokset kaikille kollokvion osallistujille ja heille, jotka kuuntelivat ja kommentoivat esitelmääni.

Kirjallisuus

- Adams, Matthew S. (2019). Utopian Civic Virtue: Bakunin, Kropotkin, and Anarchism's Republican Inheritance. *Political Research Exchange* 1: 1, 1–27.
- Bakunin, Mihail (1882/2016). *Jumala ja valtio*. Suom. Jaana Seppänen. Turku: Savukeidas.
- Bakunin, Michael [Mihail] (1871/1972). The Paris Commune and the Idea of the State. Käänt. Ida Pilat Isca. Teoksessa Sam Dolgoff (toim.): *Bakunin on Anarchy*. New York: Vintage Books, 260–273.
- Chomsky, Noam (1970/2006). *Tulevaisuuden valtio*. Suom. Vesa Suominen. Turku: Sannakko.
- Cohn, Jesse & Wilbur, Shawn (2003). What's Wrong with Postanarchism? <<https://theanarchistlibrary.org/library/jesse-cohn-and-shawn-wilbur-what-s-wrong-with-postanarchism>>. Katsottu 11.8.2021.
- de Waal, Frans (2013/2014). *The Bonobo and the Atheist: In Search of Humanism Among the Primates*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Franks, Benjamin (2007). Postanarchism: A Critical Assessment. *Journal of Political Ideologies* 12: 2, 127–145.
- Franks, Benjamin (2008). Postanarchism and Meta-ethics. *Anarchist Studies* 16: 2, 135–153.
- Franks, Benjamin (2020). *Anarchisms, Postanarchisms and Ethics*. London: Rowman and Littlefield.
- Goldman, Emma (2011). *Anarkismi ja muita esseitä*. Suom. Ville-Juhani Sutinen. Turku: Savukeidas.
- Gould, Stephen Jay (1988). Kropotkin Was No Crackpot. *Natural History* 97: 7, 12–21. <<https://www.marxists.org/subject/science/essays/kropotkin.htm>>. Katsottu 11.8.2021.
- Hirvonen, Ari (2007). Anarkismi: valtion ja lain tuolle puolen? Teoksessa Marja Härmänmaa & Markku Mattila (toim.): *Anarkismi, avantgarde, terrorismi: muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi*. Helsinki: Gaudeamus, 17–63.
- Kelley, Donald R. Kelly & Smith, Bonnie G. (1994/2008). Introduction. Teoksessa Pierre-Joseph Proudhon: *What is Property?* Toim. ja käänt. Donald R. Kelley & Bonnie G. Smith. Cambridge: Cambridge University Press, xi–xxxiii.
- Kinna, Ruth & Prichard, Alex (2019). Anarchism and Non-domination. *Journal of Political Ideologies* 24: 3, 221–240.
- Kropotkin, Peter [Pjotr] (1893/1989). *The Great French Revolution*. Montréal & New York: Black Rose Books.

- Kropotkin, Pjotr (1890/2009). Anarkistinen moraali. Teoksessa *Pjotr Kropotkin: Kapinahenki: kirjoituksia anarkismista*. Toim. ja suom. Juha Kulmala. Turku: Savukeidas.
- Kropotkin, Peter [Pjotr] (1902/2006). *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York: Dover.
- May, Todd (1994). *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- McKinley, C. Alexander (2019). The French Revolution and 1848. Teoksessa Carl Levy & Matthew S. Adams (toim.): *The Palgrave Handbook of Anarchism*. Cham: Palgrave Macmillan, 307–324.
- Newman, Saul (2001/2007). *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the Dislocation of Power*. Lanham: Lexington Books.
- Newman, Saul (2011). Postanarchism: A Politics of Anti-politics. *Journal of Political Ideologies* 16: 3, 313–327.
- Newman, Saul (2019). ‘Ownness created a new freedom’: Max Stirner’s Alternative Concept of Liberty. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 22: 2, 155-175.
- Prichard, Alex (2010). The Ethical Foundations of Proudhon’s Republican Anarchism. Teoksessa Benjamin Franks & Matthew Wilson (toim.): *Anarchism and Moral Philosophy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Proudhon, Pierre-Joseph (1840/2008). *What is Property?* Toim. ja käänt. Donald R. Kelley & Bonnie G. Smith. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stirner, Max (1845/2014). *The Ego and His Own: The Case of the Individual Against Authority*. Käänt. Steven T. Byington. Toim. James J. Martin. London & New York: Verso.
- Swann, Thomas (2010). Are Postanarchists Right to Call Classical Anarchisms “Humanist”? Teoksessa Benjamin Franks & Matthew Wilson (toim.): *Anarchism and Moral Philosophy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.